

Данни за военното дело и хладните клинови оръжия на Балканите от VII–XI век в художествените извори

Data on the Warfare and Bladed Weapons on the Balkans
from the 7th – 11th Century in Artistic Sources

Самуил Камбуров

Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“
Българска академия на науките

Абстракт: Настоящото изследване е ориентирано към проучването на ранносредновековните хладни клинови оръжия (мечове, саби и бойни ножове) на Балканите според информацията, която черпим от художествените извори (миниатюри от ръкописи, скулптурни релефи, гравюри върху археологически находки, изображения върху паметници на ювелирното изкуство, торевтиката и др.). Особено внимание се обръща и на проблемите, свързани с актуалността на въоръжението, представено в ранносредновековните художествени паметници. Също така се повдига въпросът за реалистичността на изобразените оръжия и доколко художествените изображения биха могли да служат като извор за изследването на различните видове и типове въоръжение.

Ключови думи: Ранно средновековие, Византия, Първо българско царство, ръкописи, въоръжение, мечове, саби

Keywords: Early Middle Ages, Byzantine Empire, First Bulgarian Kingdom, manuscripts, armament, swords, sabers

Dr. Samuil Kamburov is Assistant in the Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology; member of the Department 'Digital cultural heritage'; historian and archaeologist.

E-mail: sami4ar@gmail.com

Целта на настоящата публикация е да се разгледат и анализират данните, свързани с развитието и разпространението на хладните клинови оръжия (мечове, саби и кинжали) на Балканите в периода VII–XI в., според сведенията от художествени паметници. Особено внимание се обръща на някои миниатюри от ръкописи, които дават пряка или косвена информация за развитието на ранносредновековното военно дело и въоръжение на Византия и на възникналото върху нейни изконни територии Първо българско царство.

Особено голям принос за проучването на византийското военно дело според данните от писмени извори и художествени изображения има гръцкият изследовател Taxiarchis Kolias¹. В своя труд „Byzantinische Waffen. Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung“ от 1988 г., той изследва еволюцията на отделните видове оръжия във Византия, начина на носенето им, както и тяхната символика според отделните хроники и съчинения.

Важни за проучването на ранносредновековното въоръжение на Първото българско царство на база на изобразителен материал са изследванията на Димитър Овчаров. Той обръща внимание на графитните рисунки върху крепостните стени на Плиска и Преслав, представлящи конници, основно въоръжени с копия. Данните за хладни клинови оръжия от тези графити са твърде оскъдни, тъй като почти липсват изображения на такива или ако има – то те са твърде схематично представени².

За изследването на ранносредновековното нападателно въоръжение, по-конкретно това на меча, според данните от ранносредновековни изображения, е необходимо да погледнем малко по-назад в Античността. В Римската империя основното оръжие за близък бой на римските легионери е бил гладиусът (*gladius*), чиято дължина варира между 40–70 см. Според изображенията от този период, гладиусът се е носел от дясната страна, прикачен за т.нар. „*balteus*“ (кожен ремък) през рамо. Друг вариант за носене е бил този, при който мечът се е прикачвал за т.нар. „*singulum*“ (военен колан). Сблъсъкът на Римската империя с „варварите“ (готи, вандали и др.) и приемането на част от тях като федерати на Империята довело до промяна във въоръжението и военното дело. Това е напълно закономерно, тъй като инфилтрацията на население с различна култура неминуемо предполага и появата на различни елементи на военното дело, характерни за това население. Тези исторически събития водят до въвеждането на спатата (*spatha*) във въоръжението на Римската империя. Спатата е значително по дълга от гладиуса. Нейните размери варират между 85 – 115 см. Данни за размерите на спатата черпим от сведенията от изображения, в които ясно личи дължината на оръжието спрямо воина. Този тип меч е предназначен основно за кавалерията и въвеждането му във въоръжението на Империята е свидетелство за нарастващото значение на конната войска, а от-

там и за цялостна промяна в бойната тактика. През Късната античност тези промени във военното дело довели до пълното изместване на гладиуса от значително по-дългата спата. През Ранното средновековие термините „*σπαθίον*“ и „*ξίφος*“ започват да се употребяват във византийските писмени извори за всяко дълго, хладно оръжие за близък бой. По този начин тези наименования придобиват по-комплексно значение. Прави впечатление, че не е известен точен термин, с който да се е разграничавал мечът от сабята. Освен споменатите по-горе „*σπαθίον*“ и „*ξίφος*“, в някои извори са използвани и термините „*μάχαιρα*“ и „*ρόμφαία*“³. Единият е използван от Йоан Зонара при описанието на арабската обсада на Константинопол през 717–718 г.⁴, а другият от Анна Комнина (1083–1148) в своята „Алексиада“⁵.

Кинжалите (бойните ножове) в средновековните византийски извори са известни като „*ἐγχειρίδιον*“ и „*μαλκα μάχαιρα*“, а в латинските като „*rugio*“. Интересни сведения получаваме от новела на император Юстиниан I (527–565) за монопола върху производството и търговията с оръжия в Империята. От него са изключени бойните ножове, което е свидетелство за това, че те не са били класифицирани като оръжие.

В „*Sylloge Tacticorum*“ се споменава, че общата дължина на мечовете във Византия е не по-малка от четири педи, а техните остриета не са по-дълги от четири педи⁶. Следователно би могло да се допусне, че „византийските“ кавалерийски двустри мечове, с които са били въоръжени катафрактите (тежката конница) са с дължина между 93–110 см. Те са се прикачвали към ремък и са се носели през рамо. Освен тях катафракът е бил въоръжен и с едноостър, по-къс меч „*παράμειρον*“⁷, окачен на колана. Според сведенията от военния трактат на император Никифор II Фока (963–969) „*Praecepta militaria*“, всеки конник е трябвало да носи меч, а катафрактите са били задължени да носят по две хладни оръжия⁸. Понякога терминът

¹ Koliias 1988.

² Oвчаров 1982. Поради тази причина разглеждането на графитните изображения върху фортификацията на Плиска и Преслав ще остане встрани от настоящото изследване.

³ Koliias 2012: 213. Според някои изследователи, в наративите с термина „*ρόμφαία*“ се обозначавали и копията. По-често, обаче, във византийските извори от X в. метателните копия са представяни с термина „*ῥιπτάριον*“ (*ῥακτάριον*).

⁴ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1968: 158.

⁵ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1972: 12.

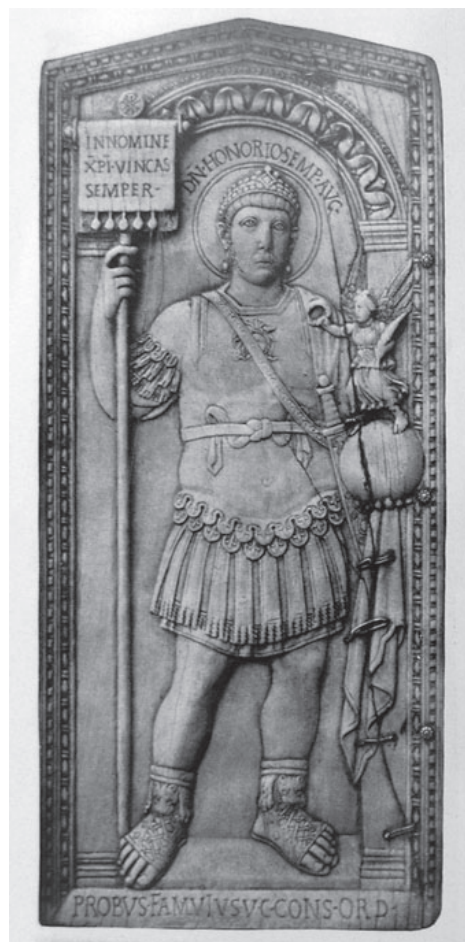
⁶ Sylloge Tacticorum 2017: 39, 2.

⁷ Този термин обикновено се използва за обозначението на ранносредновековни византийски едноостри мечове. В новела 85, глава IV, на император Юстиниан I се споменава, че в императорските ергастерии са се изработвали т. нар. „*παράμειρον*“ (еднолезвийни мечове), което е основание да се предполага, че една немалка част от намерените в Централна и Югоизточна Европа мечове от този тип биха могли да се свържат и с византийското военно дело.

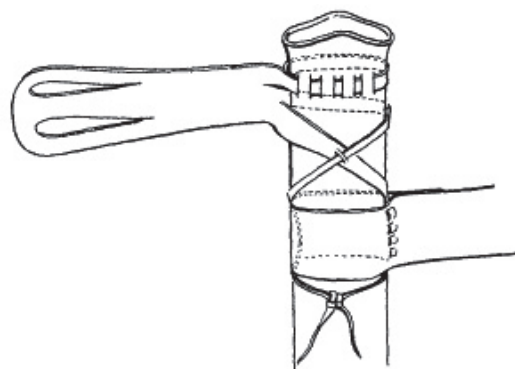
⁸ Praecepta militaria 1994: III.34–III.68.

„παραμήριον“ е заменян със „semispathion“. С това наименование Вегенций описва този тип хладни оръжия⁹.

Специално внимание заслужава начинът, по който се е носел мечът, както и на неговата символика през Ранното средновековие според данните от писмените извори и изображения. Във византийските наративи с темините „θήκη“ и „κούλεος“, а в латинските с „vagina“, е обозначавана ножницата на меча. Майсторите специализирани в нейната изработка са наричани „vaginaarii“ или „θηκολοιοί“. Тя е изработвана основно от дърво, обвито с кожа или плат. В един анонимен наратив от VI в. се споменава и за ножници обвити с тънък слой калай, като по този начин те изглеждали направени сякаш от сребро¹⁰. Накрайниците към тях са обикновено от желязо и бронз, а понякога и от сребро. Тяхната основна функция е да предпазват ножницата от захабяване в долната част при върха на меча. Често върхът на крайника е снабден с халка, за която се прикачва кожен ремък предназначен за носене на оръжието. Ремъкът се е поставял от двата края на ножницата – откъм върха и в горната ѝ част на около 5 см под отвора ѝ, за да може оръжието да виси под ъгъл и да е удобно пренасянето му по време на придвижване. Ремъците са обикновено от еленска кожа, тъй като тя се отличава със значителна здравина. Мечът е носен отляво или отдясно на пояса или на раменен ремък – т. нар. „balteus“. Предполага се, че през Късната античност премятането на оръжието през лявото рамо, окачено за „balteus“, се е считало за „аристократично“. Подобен начин на носене е представен върху сребърно блюдо, на което е изобразен император Константин II (314–340), съхранявано днес в Ермитажа. По този начин е изобразен и император Хонорий (384–423) в изображение от консуларския диптих на Проб (Фиг. 1)¹¹, съхраняван в съкровищницата на катедралата „Св. Мария“ в Аоста (Северна Италия). Той е датиран в 406 г. сл. Хр. Често са изработвани специални диагонални каишки разположени между основния ремък. По този начин в по-голяма степен се предотвратява опасността от изплъзване на оръжието (Фиг. 2)¹². Поставянето на меча отляво на пояса е характерно за пехотата. Този начин на носене станал изключително популярен след замяната на гладиуса със спатата и се е наложил главно поради технически причини. За да може безпроблемно по-дългата спата да бъде извадена от ножницата с дясна

Фигура 1. Изображение на император Хонорий върху консуларския диптих на Проб (Sybel 1909: Abb. 66)
Figure 1. Image of Emperor Honorius on the consular diptych of Probus (Sybel 1909: Abb. 66)

Фигура 2. Схема, представяща начина на привързване на ремъка за окачване на меча към ножницата (Oakeshott 1960: 241, fig. 119)
Figure 2. Scheme showing how to attach the sword suspension strap to the scabbard (Oakeshott 1960: 241, fig. 119)

⁹ Възможно е да се отнася също и за къси двуостри мечове.

¹⁰ Koliaas 2012: 166.

¹¹ Sybel 1909: Abb. 66.

¹² Oakeshott 1960: 241, fig. 119.

ръка е било необходимо по-голямо разстояние. С изваждането на меча с дясна ръка от прикрепената отляво ножница е било възможно да се нанесе директен сечащ удар. Прикрепянето на меча отляво е известно като „римски стил“ на носене на меча. По този начин са представяни фигурите на воители при по-голяма част от изображенията на византийското изкуство. Според информацията от изворите от X в., съществува пряка зависимост между типа на меча и начинът, по който той се е носел. Катафрактите, които били въоръжени с по-дългите спати ги окачвали на „*balteus*“ през рамо, така че да не пречат по време на езда. Пехотинците са били въоръжени с мечове известни като „*ζωστικίον*“. Те ги носели по т.нар. „римски стил“ прикачени на пояса – „*singulum*“. С този термин пехотинските мечове са споменати в съчинението на Константин VII Багренородни – „*De Ceremoniis aulae Byzantinae*“ („За церемониите“), написано в периода 956 – 959 г. Във византийската епическа поема „*Διγενῆς Ἀκρίτας*“, датирана X–XII в., се споменава за един интересен вариант на носене на меча от катафрактите – прикрепен към седлото на коня¹³. Според Т. Kolias, конниците-стрелци били въоръжени допълнително и с меч, който за разлика от катафрактите носели на коланите си¹⁴. Необходимо е да се отбележи, че освен с дясна ръка, често във византийското изкуство воините са представени да държат хладното оръжие с лява ръка, вдигнато или подпряно на земята. Основните сведения за това как са се носели мечовете през Средновековието са от паметниците на изобразителното изкуство и от гробовете на воители, погребани заедно с военния костюм и меча си. В някои случаи, според това как и къде точно са били положени мечът или сабят в гробната яма, може да се направи извод и за начина, по който са били носени. До XVI в. в Западна Европа не е било прието благородниците да носят меч, докато са облечени в цивилно облекло. Това изискване се променя напълно след XVI в. Като изключим случаите на война, свободното носене на меч се е случвало единствено в специални моменти и за церемо-

нии. Обикновено ремъкът се е увивал около ножницата¹⁵. При някои от изображенията на императори и на лица с висок социален статус, мечът е представен прибрани в ножницата, което символизира мирни намерения. Наличието на прибран в канията си меч в изображения, изобразяващи аудиенции на владетели в чужди страни, представя оръжието като инсигния на неговата власт, следващо своя владетел-воин навсякъде. Според Т. Kolias, изображенията, в които воинът е представен с ножница в лявата ръка и изваден меч в дясната, целят да го представят в момент на внезапна агресия по време на нападение или защита при непредвидени обстоятелства¹⁶. По подобен начин са представени „св. Димитър“ (Фиг. 3 а)¹⁷ и „св. Георги“ (Фиг. 3 б)¹⁸ в релефите от базиликата „Сан Марко“ във Венеция. Мечът, освен като оръжие „*par excellence*“ е придобил и значение на символ на обществено положение – т.нар. „*insignia civium*“. Вероятно тази символика на оръжието се появява още през Елинизма в Тракия (IV–III в. пр. Хр.). За това свидетелства богато украсената ръкохватка на махайрата от гробницата Голяма Косматка, оформена в края си като птича глава. Именно това е пряко свидетелство за възприемането на този тип оръжие като инсигния на властта и приемането на владетеля от околните като силен, мъжествен и властен господар. Този символизъм се запазва и до нашето съвремие. От XI в. мечът започва да се появява и в монетните изображения на византийските владетели. В съчинението на Багренородни „*De Ceremoniis aulae Byzantinae*“ се посочва, че византийските императори имали по два меча – единият предназначен за битки, а другият за церемонии¹⁹. Церемониалните са използвани от византийските владетели в случаи, когато е било необходимо да демонстрират власт и представителност. Отново в „*De Ceremoniis aulae Byzantinae*“ се споменава, че владетелското оръжие е било поверено и пазено от специален служител във византийския двор, известен като „*βασιλικός σπαθάριος*“²⁰. По всяка вероятност като церемониален меч

¹³ Пълният текст на поемата е съхранен в манастира „Santa Maria di Grottaferrata“ в Рим. В нея са описани подвизите на легендарния акрит Дигенис. Акритите представлявали особена прослойка във византийското общество. Те били свободни селяни на военна повинност в пограничните райони на Византия в Мала Азия и отбранявали лимеса от набезите на араби и селджуки.

¹⁴ Kolias 2012: 169-170.

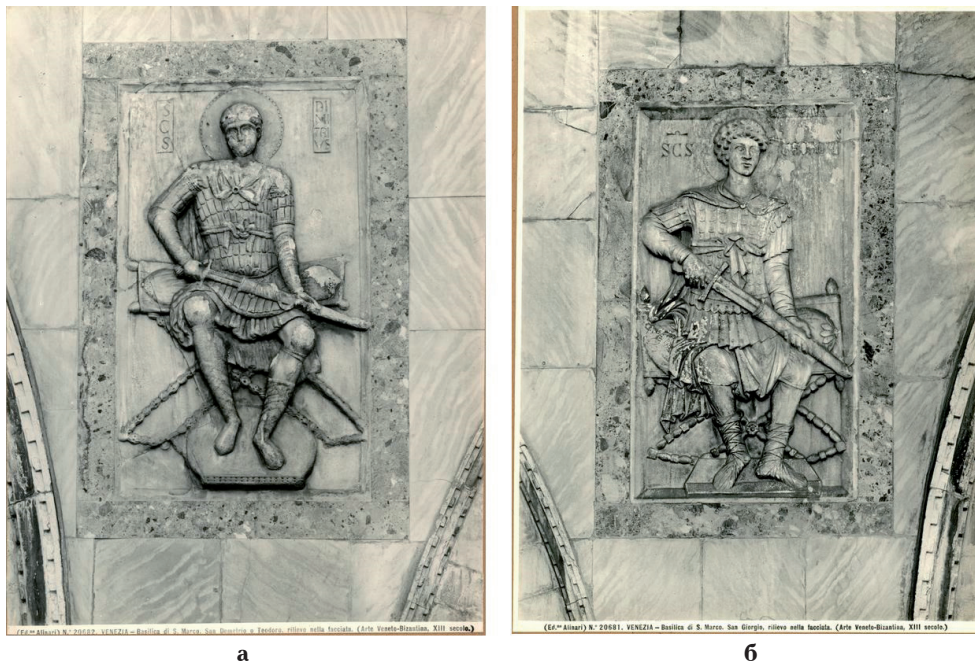
¹⁵ Oakeshott 1960: 239-253.

¹⁶ Kolias 2012: 172-173.

¹⁷ Venetian-byzantine workshop. Venezia. Basilica di S. Marco. San Demetrio o Teodoro, rilievo nella facciata (Arte Veneto-Bizantina, XIII secolo) - https://www.europeana.eu/en/item/22/_21525 (25.05.2022).

¹⁸ Venetian-byzantine workshop. Venezia. Basilica di S. Marco. San Giorgio, rilievo nella facciata (Arte Veneto-Bizantina, XIII secolo) - https://www.europeana.eu/en/item/22/_21524 (25.05.2022).¹⁹ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1964: 220-229.

²⁰ Gratski izvori za balgarskata istoriya 1964: 223-229.

Фигура 3. Релефи на: **а.** Св. Димитър от базиликата „Сан Марко“, Венеция (https://www.europeana.eu/en/item/22/_21525); **б.** Св. Георги от базиликата „Сан Марко“, Венеция (https://www.europeana.eu/en/item/22/_21524)
Figure 3. Reliefs of: **a.** St. Demetrius of the Basilica of San Marco, Venice (https://www.europeana.eu/en/item/22/_21525); **b.** St. George of the Basilica of San Marco, Venice (https://www.europeana.eu/en/item/22/_21524)

би могъл да се определи и изключително богато украсеният със златни орнаменти едноостър меч в съкровището от Малая Перешчепина²¹. В съчинението си „Клиторологион“ Филотей споменава, че придворните майстори-златари са били „натоварени“ със задължението да носят представителните мечове на византийските владетели²². Споменава се още, че ръкохватките и ножниците на тези мечове обикновено били декорирани със златни орнаменти. От „Трактат за длъжностите“, съставен от Псевдо-Кодин (куропалат Георги Кодин) през XIV в., научаваме, че т. нар. „Велик доместик“ е бил пряко отговорен за съхраняването и носенето на императорския меч²³. Обикновено по време на аудиенции той е стоял от лявата страна на императора като в него е бил церемониалният меч на владетеля. В същия източник са споменати още няколко длъжности, които биха могли да изпълняват тези функции – „*πρωτοστράτωρ*“, „*παρακοιμώμενος τῆς σφενδόνης*“ и „*παρακοιμώμενος τοῦ κοιτώνοσ*“.

Във византийските писмени извори се споменава и за специален тип мечове, връчвани на определени сановници според техния ранг. Става дума за т.нар. „*χρυσόκανα*“ – позлатен меч, предаван лично от императора на даден сановник при повишение в ранг.

При проучването на изображенията, в качеството им на исторически извор за средновековното въоръжение, неминуемо се повдига въпросът за достоверността на представеното чрез тях въоръжение и снаряжение. При някои изображения се констатира строг консерватизъм, който не позволява представянето на оръжията в съвременния им вид. Конкретен пример за това са образите от иконописата, където често изобразените светци-воини са представени по точно определен канон, приет от църквата. Случва се художниците да не изобразяват дадени предмети в реалистичния им, съвременен вид, а да подражават на стари традиционни типове. Понякога наличието на изображение на дадено оръжие, например от

²¹ Werner 1988. Мечът, който е с обща дължина 94 см, е открит заедно с ножницата си. Тя е покрита с метален лист, с кабушони. Ножницата е богато декорирана в техника на грануляция. Мечът е с право едностранно заточено острие, а ръкохватката му е обкована със златен лист. От едната страна е украсена с ромбовидни кабушони запълнени с жълта стъклена паста, а от другата е регистриран гръцки надпис. Освен използваната техника на грануляция, при украсата на ръкохватката е използвана и техника на емайлиране. Едно от предположенията е, че мечът е бил дар от император Иракий (610–641) за Кубрат, в периода, когато получава и титлата „патриций“.

²² Kolias 2012: 175.

²³ Kolias 2012: 176.

VII–X в., което е част от стенопис или миниатюра, дава информация, че съответният вид вероятно е съществувал до датата на изрисуването му, но не е ясно дали оръжието е актуално за този период или е значително по-ранно. За съвременен образ на оръжие, би могъл да се приеме този, който се появява за първи път и отсъства в по-ранни художествени паметници. При изследването на въоръжението по данни от изображения възниква и обратният проблем. Много често художниците заимстват съвременни образи, за да представят много по-ранни събития и личности. Пример са миниатюрите от ръкописи, преписвани в манастири от Западна Европа по време на Саксонската династия (919–1024). Изображенията представят отделните персонажи със съвременно облекло и въоръжение. В тях са използвани средновековни личности, които представят събития от Стария Завет. Известно е например, че Отон I (936–973) е позирал като модел за образа на цар Давид (1005–965 г. пр. Хр.), а неговите барони са били използвани за тези на филистимяните. По този начин, чрез отделни старозаветни сцени, западноевропейските художници представят облеклото и въоръжението на воините в Западна Европа през X в. Те рисуват това, което виждат и предоставят достоверна информация за облеклото и въоръжението от съвременното им. Подобен ръкопис, в който са представени библейски сцени, но със средновековно въоръжение от IX–X в., е „Psalterium aureum“, съставен в края на IX в. в манастира „Св. Гал“ (Швейцария)²⁴. Една от миниатюрите в него представя цар Саул (1052–1010 г. пр. Хр.) като конник с

Фигура 4. Образът на цар Саул в миниатюра от ръкописа „Psalterium aureum“ (Oakeshott 1960: 171, fig. 76)
Figure 4. The image of King Saul in miniature from „Psalterium aureum“ (Oakeshott 1960: 171, fig. 76)

типичен „франкски“ шлем на главата и дълго кавалерийско копие (Фиг. 4)²⁵. Този сюжет е част от старозаветната сцена, в която цар Саул се опитва да прониза с копие Давид. В друг ръкопис, отново от манастира „Св. Гал“, са изобразени мечове, идентични с тези, открити във „викингски гробове“ от Скандинавия. Той пресъздава сцени от т.нар. „книга Макавейска“²⁶.

По отношение на оръжията в мултикултурна Византия се предполага употребата на разнообразно по произход въоръжение, тъй като отделните народи в империята са използвали оръжия, характерни за техните военни традиции. Това се отнася и до контингентите от наемници, пристигащи във Византия. Поради тази причина е възможно изображенията на „византийски“ мечове да намират паралели с изображения, открити в територии значително отдалечени от границите на империята. Вероятно византийското военно дело е усвоило и част от чуждите военни традиции на своите противници с цел да им противостои ефективно. Мнението на Т. Kolias е, че изготвянето на типология и хронология на т.нар. „византийски мечове“ е ако не невъзможна, то изключително трудна задача и споменава: „...въпреки устойчивостта на материала за изработка на мечовете, не са известни находки, които с основание да бъдат представени за византийски мечове“²⁷. Типология на „византийските мечове“ не би могла да се състави, тъй като тя би представлявала типология на изделия, които са част от различни военни традиции на народи в състава на Империята или с които Византия е имала военен и търговски контакт. Не бива да се изключва и вероятността една немалка част от елементите на въоръжението и в частност мечовете да са попаднали във византийските земи като военна плячка, дарове или като импорти, част от търговския обмен. Също така, не е за пренебрегване възможността част от хладните клинови оръжия да представляват имитации на чуждо за Империята нападателно въоръжение.

Тук е необходимо да се спомене името на Ada Hoffmeyer, която поставя основите на изследването на византийското въоръжение. В нейния труд от 1966 г. е извършено подробно изследване на т. нар. „Мадридски ръкопис“ на Йоан Скилица от XII в., с оригинално заглавие „История на гръцките императори в Константинопол от 811 до 1057 г., написана от куропалат Йоан Скилица“²⁸. Според изображенията

²⁴ Cod. Sang. 2 се съхранява в Stiftsbibliothek St. Gallen, Швейцария.

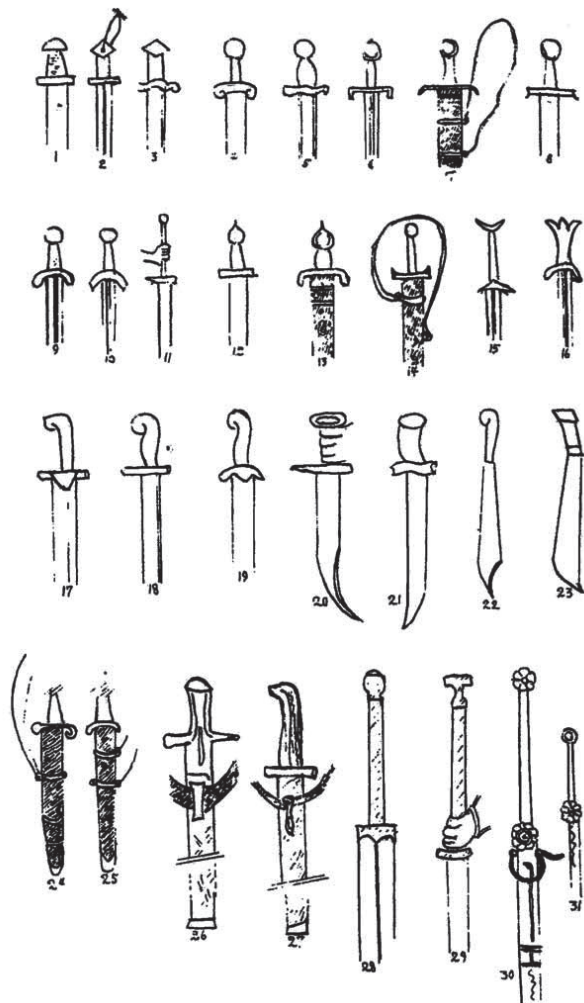
²⁵ Oakeshott 1960: 171, fig. 76.

²⁶ Oakeshott 1960: 171.

²⁷ Kolias 1988: 134.

²⁸ Hoffmeyer 1966: 1-194.

от ръкописа и представените в тях оръжия А. Hoffmeyer представя типология на мечовете. Нейното изследване е насочено главно върху декорацията на накрайниците на ръкохватките и предпазителите, като ги разделя на седем типа. Проучването е със сравнително ограничена изворова база, тъй като е основано на данните от един единствен източник и то художествен. Все пак типологизирането на „византийските мечове“ според изображенията в миниатюрите на „Мадридския ръкопис“ е от особена важност за изследването на развитието на византийските хладни клинови оръжия (Фиг. 5)²⁹. Първият тип се отличава с полусферичен

Фигура 5. Типология на „византийските“ мечове по А. Hoffmeyer (Hoffmeyer 1966: fig.16; Yotov 2015: 236, ill. 11)

Figure 5. Typology of the „byzantine“ swords after Hoffmeyer (Hoffmeyer 1966: fig.16; Yotov 2015: 236, ill. 11)

ричен накрайник на ръкохватка, като според А. Hoffmeyer за него е характерен къс и масивен предпазител. Подобни мечове са откривани на Кримския полуостров. Повечето изследователи предполагат, че са с алемански или готосарматски произход³⁰. Вторият тип са мечове с плосък (хоризонтален) накрайник, който е перфориран в горната си част и към него е прикрепен малък пискюл. Предпазителите на тези образци са масивни и къси, като биха могли да са с прави или извити надолу рамена. Този тип мечове са откривани в некрополи от територията на Южна Русия. Следващият тип от типологията на А. Hoffmeyer са известни като „trifoil“ и се характеризират с триделен накрайник на ръкохватка. При тях предпазителът е сравнително къс със силно извити надолу рамене. Понякога те завършват спираловидно или оформени като зооморфни глави, които се допират до основата на острието на меча. Тези образци са изключително популярни в Персия и целия Близък изток, а също така са известни в Северна Африка и Иберийския полуостров. Вероятно са попаднали там вследствие на експанзията на Арабския халифат през XI в. Четвъртият тип се отличава със сферичен накрайник. Основното му разпространение е в Южна и Западна Европа. Мечове от този тип често са откривани и в Персия като изображения върху сасанидски сребърни блюда. Скилица представя тези образци в комбинация с извит или напълно прав предпазител. Подобна сферична форма на накрайника на ръкохватката се среща още през Античността при някои римски гладиуси. Петият тип мечове от типологията на А. Hoffmeyer се отличават с луковичен накрайник. За тях също се предполага, че са с източен произход. През XV в. в Испания се появяват мечовете „Voabdil“, чиито накрайници на ръкохватка са със сходна форма. Друг тип образци от типологията на А. Hoffmeyer се отличават с пръстеновиден накрайник. Те вероятно също имат източен произход. Мечове с подобна форма са откривани в Китай и Централна Азия, вероятно пренесени от монголите. Изобразените от Скилица мечове с пръстеновидни накрайници на ръкохватката намират паралели с изображения на мечове, представени като владетелска инсигния върху сребърни сасанидски съдове. Интерес представлява и типът, който се характеризира с накрайник във формата на обърнат рог. Този тип накрайници се срещат при скитските и централноазиатските мечове. Те са в комбинация с изключително дълга ръкохватка и къс предпазител чиито рамене

²⁹ Hoffmeyer 1966: fig.16; Yotov 2015: 236, ill. 11.

³⁰ Hoffmeyer 1966: 95-110.

постепенно изгъняват в краищата. Изображения на този тип мечове се срещат често върху сребърни съдове и стенописи от Туркистан.

Основният проблем на типологията на А. Hoffmeyer е фактът, че се базира на данни единствено от ръкописа на Скилица, където изображенията на мечовете са схематично представени и не отразяват подробно детайлите на конструктивните им елементи. Също така не е изключено някои от изображенията да са въображаеми и никога да не са съществували. Този проблем е валиден като цяло за художествените изображения, тъй като те, действително, представляват художествено творчество, което не винаги отговаря на реалността. Допълнителен проблем поставя и датировката на миниатюри от ръкописа. Известно е, че част от тях са нарисувани в края на XI в. от Йоан Скилица, а други са и по-късни – от XII–XIV в. Това дава основание да се предполага, че част

от представените елементи на въоръжението в миниатюрите биха могли да са характерни за Късното средновековие и да не отразяват актуалното въоръжение за историческите събития представени в ръкописа, които са с около три века по-ранни³¹. Мадридският ръкопис дава сведения за историята на Първата българска държава, както и за контактите на Византия с Близкия Изток. За тези контакти свидетелстват и елементите на въоръжението открити в земите южно от Дунав³². Този византийски ръкопис дава ценна информация за целия средиземноморски свят, поддържащ контакт с Византия през Ранното средновековие. В него са отразени включително и отношенията на ромеите със северните народи и по-конкретно с варягите за чиито походи на юг към Константинопол (по известния търговски и военен „Варяжки път“/ „Путь из варяг в греки“) подробно разказва Константин VII Багренородни в съчинението

Фигура 6. Карта на търговските и военни маршрути на варягите от Скандинавия към Източна Европа и Азия (*Kamburov 2021: 90, fig. 1*)
Figure 6. Map of the trade and military routes of the Varangians from Scandinavia to Eastern Europe and Asia (*Kamburov 2021: 90, fig. 1*)

³¹ Миниатюрите в Мадридския ръкопис представят отделни събития от византийската история, случили се в периода от коронацията на император Михаил I Рангаве (811–813) до управлението на император Михаил VI (1056–1057). По-голямата част от ръкописа се приписва на Йоан Скилица. Допълненията, включени впоследствие към разширената редакция на Мадридския ръкопис, отразяващи историческите събития в периода 1057–1078 (до коронацията на император Никифор III Вотаниат) се предполага, че са дело на „продължителя на Скилица“ известен като Scylitzes Continuatus. В края на XI–XII в. Георги Кедрин съставя хроника, която започва със сътворението на света и завършва със събитията случили се във Византия до 1057 г. За периода между 811 и 1057 г., Кедрин заимства цялата информация от ръкописа на Скилица. По този начин се получава компилативна хроника.

³² *Georgiev 2008: 353-364; Yotov 2004: 9-58; Rabovyanov 2011: 73-86; Yotov 2011; Rabovyanov 2013: 99-114; Yotov 2014; Yotov 2015: 233-241; Popov 2016: 109-112.*

си „De administrando imperio“ („За управлението на Империята“) (Фиг. 6)³³. Известно е, че в българските земи са открити елементи на въоръжението с несъмнен северноевропейски произход, вероятно част от въоръжението на варяго-русите³⁴. Това е материално свидетелство за военното, а вероятно и търговското им присъствие по Долен Дунав³⁵.

В миниатюрите на Мадридския ръкопис византийските воители са представени въоръжени с двуостри мечове с широко острие, докато част от българските воители са изобразени с едноостри хладни оръжия с извит клин, които вероятно представляват саби.

По подобен начин са въоръжени българските воители и в миниатюра от ръкописа известен като „Менология на Василий II“ (Фиг. 7)³⁶, съхраняван днес във Ватиканската библиотека.

Ако се съди по облеклото и начина, по който са представени в съответната сцена, може да се заключи, че те са част от българската средновековна военна аристокрация. Българите са изобразени със саби в ръцете, избиващи ромеи с ореоли на главите, вероятно с цел да се внуши мъченическата им смърт. Сабите в ръцете на българите са с дълги и тесни, леко извити остриета. Това не бива да ни изненадва поради факта, че сабят е пряко свързана с въоръжението и военните традиции на източните степни конни народи, от които са част и прабългарите (оногундури и кутригури). Прави впечатление изобразеният в миниатюрата (едноостър ?) боен нож, окачен върху пояса на първия воин отляво. Вероятно това късо хладно оръжие е използвано като допълнително въоръжение за близък бой.

Фигура 7. Миниатюра от ръкописа „Менология на Василий II“, датиран в XI век (Primov 1981: 143)
Figure 7. Miniature from the manuscript „Menologium of Basil II“, dated to the 11th century (Primov 1981: 143)

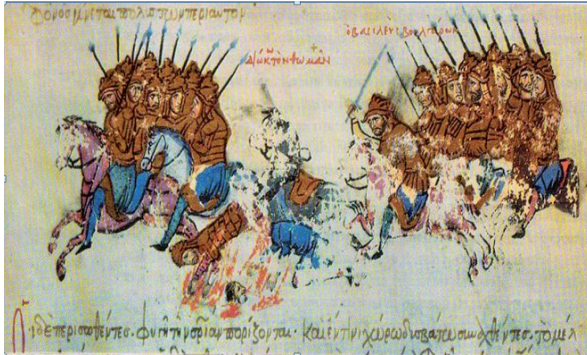
³³ От о. Gotland пътят преминава през Финския залив и р. Двина към Новгород, център на властта в руските територии преди основаването на Киевска Рус, и намиращото се северно от него голямо търговско средище Ладога (един от първите варяго-руски търговски центрове в Източна Европа). Ладожкото езеро е кръстопътят, където се разделят два основни търговски маршрута. Първият е към Константинопол, обслужващ търговията с Византия, а вторият маршрут е известен като „Волжският път“ и се отклонява по р. Волга на югоизток към Каспийско море и прохода Дербент. Той е използван за търговските контакти основно между варяго-руси, хазари и араби. „Варяжкия път“ към Константинопол е продължавал от Новгород по р. Днепър и достигал до бреговете на Северното Черноморие, Делтата на Дунав при Сулинския ръкав и Кримския полуостров. Оттам по море пътят завършвал в Месембрия и Анхиало, откъдето само добре подбрани пратеници били изпращани във византийската столица. Вж: Gratski izvori za balgarskata istoriya 1964: 199-203.

³⁴ Gerogiev 1986: 19-23; Yotov 2003; Yotov 2003: 132-135; Yotov 2004: 39-58; Yotov 2008: 321-327; Minaeva, Holmquist 2012; Minaeva 2013; Yotov 2018: 467-484; Yotov, Valeriev, Totev 2018: 103-122; Kamburov 2021: 89-116.

³⁵ Историческите свидетелства за присъствието на варяги по Долен Дунав не са малко. Сред основните биха могли да се открият военните походи на киевския княз Светослав към Византия в периода 968–971 г. и съставянето на т.нар. „Варяжки корпус“ при управлението на император Василий II (976–1025), представляващ лична гвардия на василевса.

³⁶ Primov 1981: 143.

Важно е да се отбележи, че в миниатюрите от средновековните византийски ръкописи масовата войска е представена въоръжена с копия. Освен в изображенията от Мадридския ръкопис (Фиг. 8)³⁷, по този начин са изб-

Фигура 8. Миниатура от Мадридския ръкопис, представяща битка между войските на Омуртаг и Тома Славянина (Bozhkov 1972: 39)

Figure 8. Miniature from the Madrid Skylitzes Manuscript, depicting the battle between Omurtag's troops and Thomas the Slav (Bozhkov 1972: 39)

разени воините и в някои от миниатюрите от Манасиевата летопис (Фиг. 9)³⁸, което от своя страна е повод за предположение, че във византийските художествени извори с меч или сабя са представяни основно представители на военния елит.

Освен с мечове, някои византийски императори са изобразявани и с едноостри хладни оръжия – саби. Пример за това е Лъв V Арменец (813–820), който е представен със сабя по време на провъзгласяването му за византийски император през 813 г. и Никифор II Фока (963–969) (Фиг. 10)³⁹ – изобразен в една византийска миниатура със сабя в ръка. Напълно вероятно е император Лъв V Арменец да е използвал като инсигния на своята власт сабя или едноостър меч, което освен от споменатото изображение би могло да се предположи и от сведенията в някои наративи. Пример за това са данните от т. нар. „предсказание на Саватий“ към императора иконоборец Лъв V, в което монахът прорицател Саватий дава указания на владетеля какво трябва да направи, за да преживее „...цялото си време в благополучие и благоденствие и в победи, увенчани с трофеи“: „Но ако искаш живот и желаеш да познаеш добри дни, да господстваш над племена и варвари, унищожи докрай всеки спомен за иконите. И ето, на

Фигура 9. Миниатура № 66 от Манасиевата летопис, представяща сцената със смъртта на цар Самуил (Duychev 1962: 112)

Figure 9. Miniature № 66 of the Constantine Manasses Chronicle, depicting the scene of the death of King Samuel (Duychev 1962: 112)

Фигура 10. Изображение на император Никифор II Фока (Anker 1998: 46)

Figure 10. Image of Emperor Nicephorus II Phocas (Anker 1998: 46)

³⁷ Bozhkov 1972: 39. Миниатурата представя битка между войските на Омуртаг и Тома Славянина.

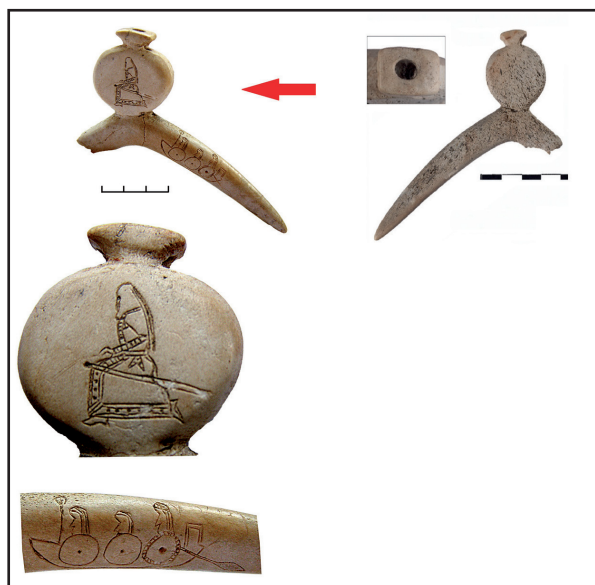
³⁸ Duychev 1962: 112. Съответната миниатура е с № 66 в Манасиевата летопис и представя сцената със смъртта на цар Самуил.

³⁹ Anker 1998: 46.

тебе ти предстои да царуваш и управляваш заедно със сина си, господаря Константин, през цели 32 години и ще победиш българите и ще забиеш ромфеята (ρομφαία) си в сред България в медното гумно на аула (двореца) им. Но каквото правиш, прави го бързо. Не допускай икона нито горе, нито долу⁴⁰. Освен сакралното значение на меча или сабята като инсигния на властта, което се долавя от този текст, прави впечатление използваният термин „ρομφαία“. Известно е, че ромфеите представляват едноостри мечове с изключително тънки и дълги остриета, разпространени в Тракия през III–II в. пр. Хр⁴¹. В същото време обаче е важно да отбележим, че е необходимо да се подхожда внимателно към тълкуването на термините използвани във византийските извори, тъй като е възможна т.нар. „архаизация“ на понятията и невинаги определен античен термин има същото значение в средновековен наратив.

Ценни данни за ранносредновековното въоръжение и снаряжение ни дава едно интегрално изображение, гравирано върху костна

фигурка (Фиг. 11)⁴². Находката не намира аналог в днешните български земи. Тя е от археологическите проучвания в късноантичната и ранновизантийска крепост „Августа“, намираща се в местността „Калето“ при с. Хърлец, обл. Враца⁴³. Костната фигурка е определена от проучвателите, като амулет (апотропей) и е датирана в периода VII–VIII в. Фигурката от Хърлец е изработена от разклонение на еленови рога, отрязани по дължина на половина. Изображенията са гравирани върху твърдата им и гладка страна. Гърбът на предмета е порест, тъй като това е спонгиозният материал на рогата. Обработката е извършена с метален инструмент със скосен ръб. Фигурката е разделена на две части. Първата е с елипсоидна форма (почти кръгла и плоска), като върху нея е оформен плосък трапец. Втората част е с конична форма, което всъщност представлява разклонението на еленовите рога. Левият рог е отчупен, но вероятно е бил симетричен на десния. Има три отвора с еднакъв диаметър, служещи за прикрепяне на изделието. При отворите не са регистрирани следи от износване. Вероятно е бил прикачен към лента от тънки растителни влакна⁴⁴. Върху елипсоидната част на фигурката е гравирано изображение на воин в профил наляво, коленичещ на дясното си коляно. Лявата ръка е изпъната напред, дланта на ръката докосва слабо левия крак в началото, без да достига коляното. Войнът е представен детайлно с представителна униформа. Краката са обути в обувки или ботуши. Снаряжението е представено от шлем и броня. Шлемът е представен в профил посредством вдлъбнатини в областта на очите и скулите. Предполага се, че се състои от две части – подвижна и неподвижна. Две ленти се спускат от силно извитата горна задна половина на шлема. Те следват извивката на гърба и стигат до кръста на воина. Може да се предположи, че подвижната предна част на шлема е изработена от кожа или някакъв друг органичен материал. Защитата на ръцете на воина, от подмишниците до китките, е осигурена с фиксирани ръкави, съставени от гъвкави пръстени. Долна част на тялото е покрита вероятно с източната „мъжка рокля“ – т.нар. кафтан, който пада свободно до глезените. Представеният без допълнителни подробности колан, плътно обхваща кръста около бронята и кафтана. Отстрани е изобразен V-образен орнамент, който може би представлява ремък за окачване на

Фигура 11. Костна фигурка от крепостта „Августа“ до с. Хърлец, обл. Враца (Minaeva 2013: 68, ill. 9; Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: 375-392)

Figure 11. A bone figurine from the „Augusta“ Fortress to the village of Harlets, district Vratsa (Minaeva 2013: 68, ill. 9; Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: 375-392)

⁴⁰ Zlatarski 1970: 564-566.

⁴¹ Mikov 2010: 207-227.

⁴² Minaeva 2013: 68, ill. 9; Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: 375-392.

⁴³ Разкопките са проведени през 70-те години на XX в., под ръководството на Спас Машов. Фигурката се съхранява в РИМ Враца с инв. № В 263.

⁴⁴ Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: 375-392.

меч/сабя. Острието на оръжието е представено с лека извивка при върха. Изображението е твърде схематично и не може да се определи с точност вида на оръжието (меч или сабя). В долната част на десния рог на костната фигурка са гравирани схематично образите на трима воини в профил наляво седнали в лодка (ладия). Лодката е представена със заоблено дъно. Тя завършва с правоъгълна „рамка“, която вероятно представлява някаква надстройка. Изобразеното гребло с дълга дръжка и ромбовидна лопата показва вероятно как е бил управляван плавателният съд. Три кръгли щита покриват телата на воините до брадичката. В центъра на щитовете е представено умбо. Крайният щит е украсен с орнамент от връзани линии, наподобяващ „спици“. Той и фигурата на воина до него са изобразени по-големи от останалите. Вероятно идеята на майстора, изработил сцената е била да отличи съответния персонаж, който може би е с по-висок военен ранг от останалите. Между „носа“ на лодката и първия воин е представено късо копие с ромбовиден връх. Според изображенията, костната фигурка би могла да се определи като триумфален амулет. Това би могло да се изтъква от тържествената позиция на коленичещия воин с коляно напред. Дланта на ръката му е удължена вероятно с цел да се представи церемония във връзка с триумф⁴⁵. Предполага се, че костната фигурка-амулет от крепостта „Августа“ до с. Хърлец е част от мъжко облекло. От центъра на Първата българска държава в днешна Североизточна България и Югоизточна Румъния не са известни подобни находки. Костни фигурки с аналогични гравюри върху тях се откриват в обширните територии от Близкия изток до Централна Азия и Северен Кавказ. Според една част от изследователите, тези фигурки са с тюркски произход, а според друга, те са част от централноазиатските и персийски традиции. Подобни изображения са гравирани върху фрагмент от костен реликварий открит в могила № 3 от некропола Талово II до гр. Шахти, Ростовска област, Русия⁴⁶ и върху костни плочки намерени в разрушен гроб в некропола Шиловка, Уляновска област, Русия⁴⁷. Последните

Фигура 12. Кана № 2 от съкровището Над Сент Миклош (Банат) (Berger, Zhuber-Okrog 2017: 83-85)

Figure 12. Jug № 2 from the treasure of Nagy-Szent-Miklos (Banat) (Berger, Zhuber-Okrog 2017: 83-85)

се отнасят към културната група „Малая Перещепина-Шиловка“ и по-конкретно в района на разпространението ѝ между река Днепър, Алтай, Северното Черноморие и централното течение на Волга.

За изследването на въоръжението по изобразителни паметници интерес представлява откритото през 1799 г. златно съкровище от Надсентмиклош (Банат). То включва общо 23 златни съда. Любопитна находка е кана № 2, върху която има изображение на тежковъоръжен конник (Фиг. 12а, б)⁴⁸. Върху повърхността ѝ има четири отделни релефни сцени, представени в медальони. В случая ще се съсредоточим върху тази, представяща тежковъоръжен конник, влачещ с лявата си ръка пленник за косата, а за седлото му е закачена човешка глава. Воинът е облечен в плетена ризница и е с конусовиден шлем с две пера. Около кръста има препасана с колан ризница, покриваща главата и врата. Налични са също така наръквници и наколенници. На дясното си рамо държи копие, от което се спуска знаме и две ленти⁴⁹. Съкровището е датирано VII–IX в. Предполага се, че съдовете от колективната находка, повечето от които са изработени от 22-каратово злато, са били дар за някой от българските ранносредновековни владетели. Трябва да се отбележи, че съкровището е съставено от асинхронни златни съдове, като върху някои от тях има християнски символи⁵⁰. Сцената върху кана №

⁴⁵ Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: 375-392.

⁴⁶ Glebov, Ivanov 2007: 174-177, ill.8-10; Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: 375-392.

⁴⁷ Bagautdinov, Bogačev, Zubov 1998: 106-108, Abb. 21; Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: 375-392.

⁴⁸ Berger, Zhuber-Okrog 2017: 83-85.

⁴⁹ Zhuber-Okrog 2017: 84.

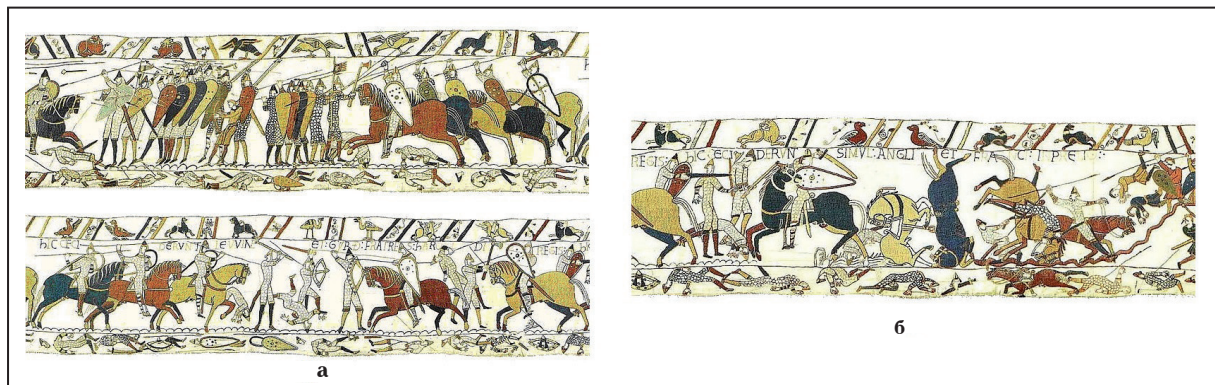
⁵⁰ Прави впечатление, че съдовете се отличават по техника и качество на изработка. Някои от тях са с изключително богата украса, при други напълно липсва. Това дава основание да се предположи, че съдовете са изработени от различни майстори-торевти от различни култури. Формата на кана № 2 е характерна за съдовете от този тип в Сасанидски Иран. Подобна кана е открита в Акбатана (Западен Иран). Тя се отличава единствено по качеството на метала, от който е изработена. Потвърждение за персийския произход на кана № 2 от съкровището, е ловната сцена, представена в един от четирите медальона, украсяващи повърхността ѝ. Съответният

2 намира аналогии с изображение на легендарния богатир Рустам от миниатюра в персийския ръкопис „Шах-наме“ („Книга на царете“) от Фирдоуси⁵¹.

Сложна задача е проучването на фехтовалните техники и прийоми с меч за периода до XIII в. в Европа. Това е така, тъй като липсват ръкописи с миниатюри, в които да са изобразени конкретно отделни фехтовални позиции и удари. Следователно, единственият начин за изследване на фехтовалното изкуство през Ранното средновековие е да се търсят възможни аналогии с фехтовалните техники от Зрялото средновековие. Представените батални сцени от ранносредновековните миниатюри, обикновено са в по-общ план, като фигурите и въоръжението са представени по-схематично. В някаква степен по-подробно са представени бойните сцени в „Гоблена от Байо“, изработен в град Кент, през 80-те години на XI в. Гобленът е дело на епископ Одон, доведен брат на херцога на Нормандия и впоследствие крал на Англия – Уилям I Завоевателят (1066–1087). Част от изобразените върху гоблена исторически събития представят случилото се на 14-ти октомври 1066 г. в Британия, а именно – прословутата битка при Хейстингс между норманите на Уилям I и англосаксите на крал Харолд II Годуинсън (1022–1066). Последният загива в това

сражение (Фиг. 13а)⁵². Макар и представени схематично се забелязва, че част от рицарите са изобразени с едноостри мечове, което би могло да е свидетелство за варяжки наемници или за военна плячка, взета след разгрома над варягите на Харалд Хардрада в битката при Самфорд Бридж, няколко дни преди тази при Хейстингс, на 25 септември 1066 г. (Фиг. 13б)⁵³. В нея загива норвежкият крал и основател на Осло – Харалд Хардрада (Суровият)⁵⁴. Възможно е едноострите мечове, които са характерни за скандинавското въоръжение, да са били взети като военна плячка от рицарите на Уилям I и да са използвани в битката при Хейстингс, както са изобразени в „Гоблена от Байо“. Въпреки всичко, фокусът на изображенията от гоблена е върху общите сцени на битка, а не върху отделните фехтовалните прийоми и позиции.

Както стана дума по-горе, ръкописинарчници по фехтовка се появяват едва през Зрялото средновековие. Един от най-ранните от тях е късносредновековният западноевропейски ръкопис „Royal Armouries Ms.I.33“, датиран в периода края на XIII–XIV в.⁵⁵ Той е съставен от 32 листа с миниатюри, представлящи подробно отделни фехтовални позиции и удари с меч и buckler (малък кръгъл щит). Ръкописът е от периода 1270–1320 г. и е създаден във Франкония. Повечето изследователи са на

Фигура 13. Сцени от Гоблена от Байо: **а.** Сцена № 52, представяща смъртта на братята на крал Харолд (*Barthélemy* 2010: 33); **б.** Сцена № 53, представяща битка между франки и англи (*Barthélemy* 2010: 33)

Figure 13. Scenes from the Bayeux Tapestry: **a.** Scene № 52 depicting the death of King Harold's brothers (*Barthélemy* 2010: 33); **b.** Scene № 53, depicting a battle between the Franks and the Angles (*Barthélemy* 2010: 33)

сюжет намира точни паралели с изображения върху сребърни персийски съдове. Представянето на отделни сцени „затворени“ в кръг е изключително характерно за персийското изкуство. Поради тази причина често са били орнаментирани кръгли сребърни блюда. Напълно възможно е кана № 2 да е изработена по поръчка на някой ирански шах, който да е представен в лонната сцена върху съда.

⁵¹ Ryzhevolyuyu Rustam – mificheskiy geroy Shakhname - <https://caa-network.org/archives/17549> (25.05.2022). Ръкописът се съхранява в Музея на Давид в Копенхаген (Дания), с инв. № 3/1988.

⁵² *Barthélemy* 2010: 33.

⁵³ *Barthélemy* 2010: 33.

⁵⁴ Същият е бил призован на помощ от византийците при потушаването на въстанието на Петър Делян през 1040 г.

⁵⁵ От 1996 г. ръкописът се съхранява в Royal Armouries Museum в град Лийдс.

мнение, че е дело на анонимен автор. Според други, той е дело на свещеник на име Лютгер, за когото се споменава на няколко места в ръкописа. Той е известен още и като „ръкопис на Валпурга“, тъй като част от фигурите в него са образ на жена-фехтовач, която в текста е спомената с това име. Някои предполагат, че е възможно да става дума за св. Валпурга⁵⁶.

Поради малкия брой находки на мечове и саби в българските земи, както и информацията за масовото въоръжение на българите през периода на Първото българско царство, която е известна от художествените паметници, възниква логичният въпрос – възможно ли е с този тип оръжия за близък бой да са били въоръжени единствено представителите на военния елит, а с копия – основната част от войската? Както стана ясно по-горе, прави впечатление, че често в изображенията на българската войска от византийските ръкописи, главнокомандващият е въоръжен със сабя и е представен начело, водещ армия от копиеносци или стрелци. Възможно е да става въпрос за същите представители на военния елит, за които имаме данни, че са притежавали, а вероятно са и отговаряли за разпределението на шлемовете и ризниците сред командваната от тях войска част. Именно за този елит се споменава в ранносредновековните каменни надписи от българските земи, изписани на средногръцки език⁵⁷. Освен данни за „прабългарските“ военни титли, част от тях ни дават информация и за начина, по който най-вероятно се е разпределяло защитното въоръжение и по-конкретно шлемовете и ризниците в българската войска през Ранното средновековие. Това е повод за извод, че този тип снаряжение се е водило под отчет от държавната власт и неговата изработка е представлявала държавен монопол. Може да се предположи, че по същия начин под отчет са се водили мечовете и сабите, но до този момент нямаме подобни писмени свидетелства. Към подобни разсъждения насочват и данните, които откриваме в „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“ („*Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum*“), където са представени данни относно държавния контрол и смъртните наказанията при немарлива поддръжка на въоръжението, конете и снаряжението на войниците⁵⁸. Интересни сведения получаваме и от арабския историк Ал-Масуди относно действалата в Първото българско царство забрана под

заплаха от смъртно наказание в мирно време да бъдат яздени бойните коне⁵⁹. Тези данни са косвено доказателство, че в първата българска държава е действал държавен монопол над производството, разпределението и поддръжката на въоръжението, както и централизиран подход в областта на военното дело.

Ако излезем от рамките на информацията от византийските художествени паметници и насочим вниманието си към наративите, ще установим, че мечовете и сабите не са само елитарно въоръжение. Липсата на голям брой ранносредновековни находки на този вид оръжия вероятно се дължи на скъпата и сложната им изработка, както и на символизма, който те „носят“, което, от своя страна, предполага продължителен период на употреба и предаване на едно и също оръжие от поколение на поколение. Също така трудно можем да си представим, че ранносредновековната византийска или българска кавалерия е воювала в близък бой само с копия, брадви и други. По всяка вероятност хладните клинови оръжия са едно от основните оръжия на конницата. Високата им стойност не е позволявала на притежателите им да ги поставят като гробни дарове, както се случва с други елементи на въоръжението, както например с върховете на копия или стрели. Това вероятно е и една от причините за сравнително малкия брой, открити у нас, находки на мечове и саби.

Поради проблемите, свързани с актуалността на въоръжението, представено в ранносредновековните художествени паметници, е необходимо изключително голямо внимание, особено когато става въпрос за изследване на средновековните видове и типове оръжия според данните от изображения.

Проучването на аспектите на военното дело и в частност на нападателното въоръжение за близък бой е важно, тъй като дава отговори на редица въпроси, свързани с нивото на технологично развитие на произвеждателите и използвалите го общества. Също така дава информация за употребяваните от тях ресурси и социалната им организация. Оръжието е не само средство за убиване, но и инсигния на властта, нещо, което ясно се откроява в писмените и художествените паметници. То (довно и/или бойно) е присъщо на човека от най-дълбока древност. Въоръжението винаги е било, е, и ще бъде във фокуса на изучаването на човешкото минало и настояще.

⁵⁶ Kelleff 2013: Royal armories MS I.33: The judicial combat and the art of fencing in thirteenth- and fourteenth-century German literature - <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1179/0078719112Z.0000000003> (25.05.2022).

⁵⁷ Beshevoliev 1979: 193-205.

⁵⁸ Latinski izvori za balgarskata istoriya 1960: 91.

⁵⁹ Petrov, Gyuzelev 1978: 128.

БИБЛИОГРАФИЯ

Извори (Primary sources)

Chatzelis, Harris 2017: *Chatzelis* Georgios, Harris Jonathan. A Tenth-Century Byzantine

Military Manual: The Sylloge Tacticorum. New York.

Komnene 1972: *Komnene*, Anna. „Алексиада“ [‘Aleksiada’]. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 8, 7-149.

McGeer 1994: *McGeer*, Eric. The Praecepta militaria of the Emperor Nikephoros II Phokas (963-969). In: Sowing the Dragon’s Teeth: Byzantine Warfare in the Tenth Century. Washington, 3-78.

Nicolai I papae 1960: *Nicolai I papae*. ‘Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum’. – Латински извори за българската история [Latinski izvori za balgarskata istoriya], No. 2, 65-125.

Porphyrogenitus 1964: *Porphyrogenitus*, Constantinus. ‘De Ceremoniis aulae Byzantinae’. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 5, 220-229.

Porphyrogenitus 1964: *Porphyrogenitus*, Constantinus. ‘De administrando imperio’. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 5, 198-220.

Zonaras 1968: *Zonaras*, Joannes. „История“ [‘Istoriya’]. – Гръцки извори за българската история [Gratski izvori za balgarskata istoriya], No. 7, 149-208.

Литература (Secondary sources)

Anker 1998: *Anker*, Ellen. What Life Was Like. Amid Splendor and Intrigue: Byzantine Empire AD 330-1453. Virginia.

Bagautdinov, Bogačev, Zubov 1998: *Bagautdinov*, Riza, *Aleksey Bogačev*, *Sergey Zubov*. Праболгары на Средней Волге [Prabolgary na Sredney Volge]. Samara.

Barthülemu 2010: *Barthülemu*, Dominique. Римляните: От антична Германия до Франция през XII век [Ritsarstvoto – Ot antichna Germaniya do Frantsiya prez 12 vek]. Sofia.

Berger, Zhuber-Okrog 2017: *Berger*, Sarah, *Karoline Zhuber-Okrog*. Златното съкровище от Надсентмиклош [Zlatnoto sakrovishte ot Nagyszentmiklys]. In: Национален археологически музей: Каталози [Natsionalen arheologicheski muzey: Katalozi]. 6. Sofia, 77-161.

Beshevliev 1979: *Beshevliev*, Veselin. Първобългарски надписи [Parvobalgarski nadpisi]. Sofia.

Bozhkov 1972: *Bozhkov*, Atanas. Миниатюри от Мадридския ръкопис на Йоан Скилица [Miniatyuri ot Madridskiya rakopis na Yoan Skilitsa]. Sofia.

Duychev 1962: *Duychev*, Ivan. Миниатюри на Манасиевата летопис [Miniatyuri na Manasievata letopis]. Sofia.

Georgiev 1986: *Georgiev*, Pavel. Находка от викингско време [Nahodka ot vikingsko vreme]. – Музеи и паметници на културата [Muzei i pametnitsi na kulturata], No. 3, 19-23.

Georgiev 2008: *Georgiev*, Pavel. Калъп за монетовидни знаци (брактеати) с псевдокуфически надпис от Плиска [Kalap za monetovidni znatsi (brakteati) s psevdokuficheski nadpis ot Pliska]. In: Юбилеен сборник в чест на 100-годишнината от рождението на д-р Васил Хараланов (1907–2007) [Yubileen sbornik v chest na 100-godishninata ot rozhdenieto na d-r Vasil Haralanov (1907–2007)]. Shumen, 353-364.

Glebov, Ivanov 2007: *Glebov*, Vyacheslav, *Aleksey Ivanov*. Кочевническо погребение хазарского времени из могильника Таловый II [Kochevnicheskoye pogrebeniye khazarskogo vremeni iz mogil'nika Talovyy II]. In: Средневековые древности Дона: Материалы и исследования по археологии Дона [Srednevekovyye drevnosti Dona: Materialy i issledovaniya po arkheologii Dona]. 2. Moskva, Jerusalem, 154-177.

Hoffmeyer 1966: *Hoffmeyer*, Ada. Military Equipment in the Byzantine Manuscript of Scylitzes in Biblioteca Nacional de Madrid. – Gladius, No. 5, 1-194.

Kamburov 2021: *Kamburov*, Samuil. Early Medieval Weapons for Close Combat of North European Origin Found within Present-day Bulgarian Territory. – Bulgarian e-Journal of Archaeology Supplements, No. 8, 89-116.

Kolias 1988: *Kolias*, Taxiarchis. Byzantinische Waffen: Ein Beitrag zur byzantinischen Waffenkunde von den Anfängen bis zur lateinischen Eroberung. Wien.

Kolias 2012: *Kolias*, Taxiarchis. Византийски оръжия [Vizantiyski orazhiya]. Veliko Tarnovo.

Mikov 2010: *Mikov*, Rumen. Ромфеята от Кабиле в контекста на проблемите, свързани с датирването на оръжията от тази категория. Разпространение и производство [Romfeyata ot Kabile v konteksta na problemite, svarzani s datiraneto na orazhiyata ot тази категория. Razprostranenie i proizvodstvo]. – Stephanos Archaeologicos: In honorem Professoris Stephcae Angelova. Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, No. 5, 207-227.

Minaeva, Holmquist 2012: *Minaeva*, Oksana, *Lena Holmquist*. Български паралели на източните находки на металопластиката от Бирка [Balgarski paraleli na iztochnite nahodki na metaloplastikata ot Birka]. Plovdiv.

Minaeva 2013: *Minaeva*, Oksana. Викингски находки на Балканите: Функция, семантика, стилна интерпретация [Vikingski nahodki na Balkanite: Funktsiya, semantika, stilova interpretatsiya]. Sofia.

Oakeshott 1960: *Oakeshott*, Ewart. The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. Woodbridge.

Ovcharov 1982: *Ovcharov*, Dimitar. Български средновековни рисунки – графити [Balgarski srednovekovni risunki – grafiti]. Sofia.

Petrov, Gyuzelev 1978: *Petrov*, Petar, *Vasil Gyuzelev*. Христоматия по история на България [Hristomatiya po istoriya na Bulgariya]. 1. Sofia.

Popov 2016: *Popov*, Stoyan. Early mediaeval sword and sword-pommels from North-Eastern Bulgaria. – Русский сборник [Russkiy sbornik], No. 8(1), 109-112.

Primov 1981: *Primov*, Borislav. Укрепване и териториално разширение на Българската държава през първата половина на IX век [Ukrepvane i teritorialno razshirenje na Balgarskata darzhava prez parvata polovina na 9 vek]. In: История на България [Istoriya na Bulgariya], 2, Sofia, 130-160.

Rabovyanov 2011: *Rabovyanov*, Deyan. Early Medieval sword guards from Bulgaria. – Archaeologia Bulgarica, No. 15(2), 73-86.

Rabovyanov 2013: *Rabovyanov*, Deyan. Средновековни предпазители за меч от България [Srednovekovni predpaziteli za mech ot Bulgariya]. – Приноси към българската археология [Prinosi kam balgarskata arheologiya], No. 7, 99-114.

Stanilov, Komatarova-Balinova 2018: *Stanilov*, Stanislav, *Evgeniya Komatarova-Balinova*. Ein Beinamulett aus den Ruinen der römischen Stadt Augusta. In: Sonderdruck Monographien des RGZM, Band 150. Mainz, 375-392.

Sybel 1909: *Sybel*, Ludwig von. Christliche Antike: Einführung in die altchristliche Kunst: Plastik, Architektur und Malerei. 2. Marburg.

Werner 1988: *Werner*, Joachim. Погребалната находка от Малая Перешчепина и Кубрат – хан на българите [Pogrebalnata nahodka ot Malaya Pereshchepina i Kubrat – han na balgarite]. Sofia.

Yotov 2003: *Yotov*, Valeri. Накрайници от групата „германски четириног звяр“ в „животинския стил на Балтийско море“ [Nakraynitsi ot grupata 'germanski chetirinog zvyar' v „zhivotinskiya stil na Baltiysko more“]. – Плиска-Преслав [Pliska-Preslav], No. 9, 132-135.

Yotov 2003: *Yotov*, Valeri. The Vikings on the Balkans. Varna.

Yotov 2004: *Yotov*, Valeri. Въоръжението и снаряжението от българското Средновековие

(VII–XI век) [Vaorazhenieto i snaryazhenieto ot balgarskoto Srednovekovie (7–11 vek)]. Sofia.

Yotov 2008: *Yotov*, Valeri. The Vikings on the Balkans (10th–11th centuries). Strategic and tactical changes. New archaeological data on the weaponry. – Arhaeologia Baltica, No. 8, 321-327.

Yotov 2011: *Yotov*, Valeri. Byzantine Time Swords (10th–11th Centuries) in Romania. – Studia Universitatis Cibiniensis (Series Historica), No. 8(1), 35-45.

Yotov 2014: *Yotov*, Valeri. Византийският меч (VII–XI век) [Vizantiyskiyat mech (7–11 vek)]. In: Цар Самуил (+ 1014) в битка за България [Tsar Samuil (+ 1014) v bitka za Bulgariya]. Sofia, 91-103.

Yotov 2015: *Yotov*, Valeri. Предпазител на меч от Плиска [Predpazitel na mech ot Pliska]. – Плиска-Преслав [Pliska-Preslav], No. 11, 233-241.

Yotov 2018: *Yotov*, Valeri. Data about northmen's presence in the Lower Danube area. – Studia Romana et Mediaevalia Europaensia, No. 13, 467-484.

Yotov, Valeriev, Totev 2018: *Yotov*, Valeri, *Yoto Valeriev*, *Boyan Totev*. Traces of Scandinavian Warriors' Presence on the Balkans. – Acta Musei Varnaensis, No. 10(1), 103-122.

Zlatarski 1970: *Zlatarski*, Vasil. История на българската държава през средните векове. История на Първото българско царство. Епоха на хуно-българското надмощие (679 – 852) [Istoriya na balgarskata darzhava prez srednite vekove. Istoriya na Parvoto balgarsko tsarstvo. Epoha na huno-balgarskoto nadmoshtie (679 – 852)]. 1(1). Sofia.

Електронни ресурси (Sites)

Kellett 2013: : The judicial combat and the art of fencing in thirteenth- and fourteenth- century German literature – <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1179/0078719112Z.0000000003> (25.05.2022),

Venetian-byzantine workshop. Venezia. Basilica di S. Marco. San Demetrio o Teodoro, rilievo nella facciata (Arte Veneto-Bizantina, XIII secolo) – https://www.europeana.eu/en/item/22/_21525 (25.05.2022).

Venetian-byzantine workshop. Venezia. Basilica di S. Marco. San Giorgio, rilievo nella facciata (Arte Veneto-Bizantina, XIII secolo) – https://www.europeana.eu/en/item/22/_21524 (25.05.2022).

Рыжеволосый Рустам – мифический герой Шахнаме [Ryzhevolosyy Rustam – mificheskiy geroy Shakhname] – <https://caa-network.org/archives/17549> (25.05.2022).

Data on the Warfare and Bladed Weapons on the Balkans from the 7th – 11th Century in Artistic Sources

Samuil Kamburov

In the present study was analyzed the data related to the development of a cold weapons in the Balkans within 7th – 11th century, according to artistic monuments. Particular attention to some miniatures within manuscripts is paid. That provides direct or indirect information about the development of early medieval warfare and armaments of Byzantium and the First Bulgarian Kingdom, that arosed on ancestral Byzantium territories. In the pictorial medieval monuments from South-Eastern Europe considered in the present study, it is noteworthy that the warriors are mostly armed with spears, while with sabers and swords are mostly rulers and high-ranking military figures depict. This presupposes the existence of a certain symbolism towards this type of cold weapon and its definition as an insignia of power and prestige.

However, if we go beyond information from Byzantine artistic monuments and turn our attention to narratives, we will find that swords and sabers are not just elite weapons. The lack of a large number of early medieval finds of bladed weapons in the territory of the Lower Danube is probably due to their expensive and complex manufacture, as well as the symbolism that they 'carry', which in turn implies a long period of use and transmission from generation to generation.

